

КОШ ДЕФИЦИТ ГИПОТЕЗАСЫ: КЫРГЫЗСТАН МИСАЛЫНДА

Д. Байгонушова, Ph.D, Кыргыз-Түрк «Манас» университети
<arimad07@mail.ru>

TWIN DEFICIT HYPOTHESIS: KYRGYZSTAN CASE

D. Baigonushova, Ph.D. Candidate, Kyrgyz-Turkish «Manas» University
<arimad07@mail.ru>

ГИПОТЕЗА ДВОЙНОГО ДЕФИЦИТА

Д. Байгонушова, Ph.D, Кыргызско-Турецкий университет «Манас»
<arimad07@mail.ru>

Abstract

This paper examines the validity of twin deficits hypothesis (the relationship between the budget deficit and the current account deficit) using the quarterly data period 2000:1-2013:4 in Kyrgyzstan. Results show that there is a strong positive relationship between these two deficits. The regression analysis showed that the increase in the budget deficit by one dollar leads to an increase in current account deficit to \$0.83. These results confirm the Keynesian view, which asserts the existence of twin deficits.

Key words: twin deficits, budget deficit, the current account deficit, regression.

Аннотация

В данной статье обосновывается гипотеза двойного дефицита (взаимосвязь между дефицитом бюджета и дефицитом счета текущих операций), используя квартальный период данных за 2000-2013 гг. в Кыргызстане. Существует сильная положительная связь между этими двумя дефицитами. Регрессионный анализ показал, что увеличение дефицита бюджета на один доллар приводит к увеличению дефицита счета текущих операций до 0,83 долл. Эти результаты подтверждают кейнсианскую теорию о существовании двойного дефицита.

Ключевые слова: двойной дефицит, бюджетный дефицит, дефицит счета текущих операций.

1. Кириш сөз

«Кош дефицит» (twin deficits) –мамлекеттик бюджет дефицити жана төлөөлөр балансынын бир бөлүгүн түзгөн күндөлүк операциялар балансы дефицитинин бир учурда орун алышын жана бул эки дефицит арасында байланыштын болушун көрсөтөт.

Кош дефицит гипотезасы алгач 1980-жылдары Америка кошмо штаттарында барган сайын өсүүчү бюджеттик дефицитти тышкы соода дефицитинин ээрчишинин негизинде келип чыккан. 1973-жылдан кийинки стагфляция маселесин чечүү үчүн негизинен салыктарды төмөндөтүү керектигин айткан Сунушту жандоочу экономикалык доктрина колдоого алынып, АКШда салыктар төмөндөтүлө баштаган. Бирок, мамлекеттик каржоолорду кыскартуу мүмкүн эместигине байланыштуу экономика укмуштуудай чоң көлөмдөгү бюджеттик дефицитке учурай баштаган. Муну менен тең катар дүйнөдө эл аралык сооданын тездик менен өсүшү, Экинчи дүйнөлүк согуштун кесепеттеринен Европа мамлекеттеринин эми гана кутула башташы, убакыттан пайдаланып Япония, Корея, Тайвань сыяктуу мамлекеттер татаал электрондук техникаларды өздөштүрүүгө жетишип, АКШ менен эл аралык атаандаштыкка чыгы баштаган. Тышкы соодада атаандаштык күчүн жоготкон

АКШ бюджеттик дефицитке тең катар тышкы соодада дагы дефицитке учураган. Узак убакыт бою бюджеттик дефициттин уланышынын жанында күндөлүк операциялар балансынын дефицитинин да улана бериши экономисттерде экөө арасында бир байланыш бар деген ой жараткан жана бул маселени изилдөөчүлөр тарабынан экономикага «кош дефицит» гипотезасы (twin deficits hypothesis) (Makin, 2002: 94) деген ат менен киргизилип, бул жаатта өзгөчө эмпирикалык изилдөөлөр көп жүргүзүлгөн.

Гипотезанын туура же туура эместиги азыркы күндө так далилдене элек. Талкуунун башкы маселелеринин бири тең салмактуу бюджет түшүнүгү. Кээ бир экономисттер экономиканын туруктуулугу үчүн тең салмактуу бюджет саясатын туура, бюджеттик дефициттин реалдуу экономикага таасири жок, болсо да оң таасири болбойт дешсе; кээ бирлери фискалдык саясаттын (анын негизинде бюджеттик дефицит болсо дагы) эффективдүүлүгүн жакташууда.

Кош дефицит учурда өнүккөн өлкөлөргө тең катар эле өнүгүп келе жаткан экономикалардын да маселеси. Себеби экономикалык өнүгүү процессине кирүү үчүн мамлекет башкы ролду алган өлкөлөрдө жумушсуздук, ички сактоолордун аздыгы, мамлекеттик каржоолорду кыскартуу мүмкүн эместиги, жогорку инфляция сыяктуу структуралык маселелерден улам бул мамлекеттерде бюджеттик дефициттин кесепети оор болууда. Мамлекет бул маселелерин чечүү үчүн жетиштүү булакты улуттук кирешеден ала албоосу бюджеттик дефициттердин пайда болушунда маанилүү рол ойноодо. Муну менен тең катар, мамлекеттик кирешелерди чыгашаларына параллелдүү өстүрүү мүмкүн эместиги, булактардын жетишсиздиги же эффективдүү эмес колдонулушу киреше-чыгаша тең салмактуулугун бузуп, тыштан карыздануу жылдан-жылга өсүүдө.

2. Теориялык негиздер жана изилдөөлөр

Кош дефицит гипотезасына байланыштуу теорияда негизги эки түрдүү көз караш бар. Алардын бири Кейнстик көз карашка, экинчиси Рикардонун көз карашына таянат.

Кейнстик теория боюнча стимулдоочу салык-бюджет саясатынын, башкача айтканда бюджеттик дефициттин тышкы соода балансына эки жол аркылуу таасири бар: кыйыр жол аркылуу жана түздөн-түз таасири.

Кыйыр жолдон таасири бюджеттик дефициттин негизинде келип чыгуучу пайыздык ставкалардагы жогорулоо тышкы соодага да терс таасирин тийгизет. Тагыраак айтканда, бюджеттик дефициттин барган сайын өсүшү, пайыздык ставкалардын жана баалардын өсүшүнө жол ачат. Бул туруктуу же ийкемдүү валюталык курс системасы болбосун реалдуу пайыздык ставкаларды жогорулатат жана натыйжада чыгымдардын бири болгон пайыздык төлөөлөрдү жогорулатат, экспорттук товарлардын бааларын өстүрүү менен анын азайышына себепчи болот жана мунун негизинде тышкы соода дефицити жаралат. Реалдуу пайыздык ставканын жогорулашы 'Hot money' аты менен белгилүү кыска мөөнөттүү чет элдик портфельдик инвестициялардын өлкөгө киришине негиз түзөт. Аталган себептерден улам өлкө валютасынын баасы жогорулап, экспорттук товарлары чет өлкөлүк рыноктор үчүн кымбаттап, конкуренттик күчүн жоготот, өлкө үчүн импорттук товарлар арзан абалга келет. Бул импортту өстүрөт жана соода дефицитин пайда кылат. Соода дефицити өз кезегинде кайра эле бюджеттик дефицитке алып келет (Anoquo-Ramchander, 1998: s. 487-8). Бул процессти төмөнкүчө түрүндө көрсөтүүгө болот (рис. 1).

Кош дефицит маселесинде өзгөрүүчүлөр арасындагы себеп-натыйжаны так билүү үчүн экономиканын тышка ачыктык деңгээлин билүү маанилүү. Кыскача, эгер алгач бюджеттик дефицитинин өсүшү пайыздык ставкалардын өсүшүнө, экинчиден пайыздык ставкалардын өсүшү өлкөнүн улуттук валютасынын бааланышына жана үчүнчүдөн өлкө валютасынын ашыкча бааланышынын негизинде өлкөнүн тышкы соода дефицити пайда болуп жатса жана бул чондуктар арасында корреляция бар (Binhan, 2002: s. 139-152) экендиги анык болсо мында «кош дефицит» теориясынын тууралыгын айтууга болот.

Бюджеттик дефициттердин түздөн-түз таасирин төмөнкүчө түшүндүрүүгө болот. Мамлекеттин стимулдоочу фискалдык саясат жүргүзүүсү жалпы суроо-талапты өстүрөт.

Тактап айтканда, мамлекеттик каржоолордун өстүрүлүшү же салыктардын кыскартылуусу өлкө жарандарынын кирешелерин өстүрүү менен алардын суроо-талабын жандандырат. Кошумча жаралган суроо-талаптын бир бөлүгү өлкө ичиндеги өндүрүшкө, бир бөлүгү ал өлкөнүн импорттук ийкемдүүлүгүнө жараша чет өлкөгө багытталат. Натыйжада импорт өсүп, таза экспорт төмөндөйт. Мындай шартта бюджеттик дефицит төздөн-түз күндөлүк операциялар балансына терс таасирин тийгизет. Тагыраак айтканда, стимулдоочу фискалдык саясаттын күндөлүк операцияларга түз таасири каржоолор менен импорттун өсүшүнө таянат.

Рис. 1. Бюджеттик дефицит жана КОБ дефицити арасындагы байланыштын кеңири чагылдырылышы

Булак: Robert A. Blecker, **Beyond The Twin Deficits: A Trade Strategy for the 1990s**, Economic Policy Institute, U.S.A., 1992, s. 36.

Тышкы соода дефицити экономикалык туруктуулукка терс таасир тийгизет: орто, узак мөөнөттө өлкөнүн карызын өстүрөт; чет элдик валюта резервин эритет жана валюта бааларын кысымга алат; өлкө өндүрүшү үчүн чийки зат катары импорттолуп жаткан товарлардын баа же көлөмүндөгү өзгөрүүлөр натыйжасында өндүрүш азайып, өлкөдө экономикалык өсүү темпи да төмөндөйт.

Валюталык саясат, бюджеттик дефицит жана тышкы карыздар арасында тыгыз байланыш бар. Ийкемдүү валюталык курс системасында негизги максат импорттук товарлардын бааларын экспорттук товарларга саыштырмалуу кымбатыраак кылуу менен каражаттардын экспортко багытталышын камсыздоо. Натыйжада экспорт өсөт, импорттук товарлардын баасынын өсүшүнө байланыштуу жалпы көлөмү кыскарат жана тышкы соода балансталат (Öniş, 1989: s. 12-13). Бирок бюджеттик дефицит бар учурда бул механизм иштебейт. Экинчи жактан девальвация дагы импорттук товарлардын бааларын салыштырмалуу арзан кылуу менен тышкы соодага оң таасир тийгизет. Анткен менен девальвациядан кийин жалпы баалар деңгээлинин кайрадан өсүшү күтүлөт.

Кош дефицит гипотезасына Рикардонун көз-карашы боюнча бүгүн салык төлөөчү болгон киши жана анын урпактары капиталдык булак которууда бири-бирине көз каранды болгондуктан керектөө ал кишинин жана неберелеринин кирешелеринин жыйындысынын функциясы. Бюджеттик дефициттер келечекте төлөнүүчү салыктарга барабар болгондуктан үй-бүлөнүн кирешесинде жалпысынан өзгөрүү болбойт жана буга байланыштуу бюджеттик дефициттер макроэкономикалык чоңдуктарга таасир бербейт (Bernheim, 1989: 56). Тактап

айтканда учурдагы бюджеттик дефицит келечекте алынуучу салыктарга барабар (Bernheim, 1989: 3).

Аталган көз караш алгач Barro (1974) тарабынан белгиленген. Ал, адамдардын жашоолору чектүү болгон менен ар үй-чарбасы өзүнөн кийинки бала-чакасына капитал калтыраарын эске алуу менен анализинде адамдардын капиталы ордуна үй-чарбаларынын капиталын колдонгон. Буга таянуу менен үй-чарбаларынын капиталы ыктыярдуу түрдө кийинки муундарына мурас калтырыла тургандыктан адамдар керектөөлөрүн убакыт аралык керектөө оптималдуулугун уюштурууда өз жашоо уздуктарын эмес жашоосу чексиз болгон үй бүлөлүк династиянын кирешесин эске алат (Bernheim, Bagwell, 1986:1). Ал эми үй-бүлө ичинде урпактар бири-бирине капитал гана эмес карыз да калтыруусу мүмкүн. Мындай шартта мамлекеттик каржоолор туруктуу учурда салык төмөндөтүү менен жаралган бюджеттик дефицит үй бүлө кирешесин өстүргөн менен алар керектөөлөрүн өстүрүшпөйт. Себеби рационалдуу адамдар учурдагы бюджеттик дефициттердин келечекте салык ирээтинде кайтып келээрин билишет. Келечекте ал салыктарды төлөөдө кыйынчылык жашабоо үчүн ашыкча кирешесин банктагы эсебине сактоого бөлөт же мамлекеттик баалуу кагаз сатып алат. Натыйжада жалпы талап өзгөрүүсүз калат. Бирок бул жерде «мамлекеттик облигациялар байлыкка киреби?» деген суроо жаралат. Рикардо-Барронун сунуштарына, башкача айтканда Рикардо тең салмактуулугуна караганда өкмөттүн облигация чыгаруу менен каржоолорун камсыздоосу учурда алынчу салыктардын облигация көлөмүнө барабар бөлүгүн келечекке калтыруусу болуп саналат. Облигация ээлери да колдорундагы ал облигация баасынын келечекте салыктарды өстүрүү менен төлөнөөрүн билишкендиги үчүн мамлекеттик облигациялар алар үчүн байлык болуп эсептелбейт (Dornbush et all, 2004: 577-8). Ушул себептен бюджеттик дефициттер жалпы суроо-талапка, ошондой эле экономикага эч кандай таасир этпейт деп ишендирет *Рикардонун эквиваленттүүлүк гипотезасы*. Мындай аталыш ('The Ricardian Equivalence Theorem') алгач Buchanan (1976) тарабынан колдонулган.

Анализ иш менен толук камсыз болуу шартын жок; капитал рыногунун иштөөсү эч кынтыксыз т.а. капитал рыногунда толук атаандаштык бар, кишилер мамлекет сыяктуу эле ири суммада карыз алып же карызга бере алышат б.а. керектөөчүлөрдүн ликвиддүүлүк маселеси жок; мамлекеттин келечекке багытталган финансылык саясаты так белгилүү; адамдар рационалдуу жана келечекти ойлоноу менен иш кылат; салыктарды кыскартуу менен чектүү керектөөлөрү ар кандай болгон үй-бүлөлөр арасында кирешенин кайрадан бөлүнүшүн камсыз кылуу мүмкүн эмес деп эсептейт (Bernheim, 1989: 63). Аталган гипотезалар чыныгы жашоодо толук кандуу кездешпейт, бул шарттардан четтөөлөр көп кездешет. Терияга туура келбөөчү факторлорду төмөнкүдөй 4 негизги топко бөлүп кароо мүмкүн:

1. Келечектеги киреше жана алына туган салыктар белгисиз;
2. Экономикада кирешенин бөлүнүшүн бузуучу салык түрлөрү бар;
3. Жеке жана мамлекеттик сектордун кызыкчылыктары жана пландары бири-биринен айырмалануусу мүмкүн;
4. Карыздануунун белгилүү бир чеги бар.

Ал эми бул темадагы изилдөөлөргө карай турган болсок алардын басымдуу бөлүгү Кейнстик көз карашка ылайык жыйынтыкка келген, бирок гипотезалары чындактан алыс болгон менен Рикардонун көз карашынын тууралыгын жактаган эмгектер да жок эмес (табл. 1).

Мындан тышкары кош дефицит гипотезасына ылайык изилдөөлөр арасында эки дефицит арасында эки тараптуу байланыш же гипотезага терс келүүчү тышкы соода балансы дефицитинин бюджеттик дефициттерге таасири бар деген жыйынтыкка келген изилдөөлөр да бар. Мындай жыйынтыктарды түшүндүрүүнүн учурда теориялык негизи түзүлө элек жана ушуга байланыштуу бул жыйынтыктар ар изилдөөчүнүн изилдөө жүргүзгөн экономиканын иштөө процессине байланыштуу өз пикирлеринин негизинде чечмеленип келүүдө.

Рис. 2ден көрүнүп тургандай Кыргызстан экономикасында 2004-жылдардан тарта бюджеттик дефицит жана тышкы соода дефицити арасында маанилүү ажырым пайда болуп

акыркы 10 жыл ичинде ал кварталдык берилиште карай турган болсок бюджеттик дефициттен 6 эсеге өскөн.

Таблица 1 – Кейнстик жана Рикардонун көз караштарына ылайык жыйынтыкка келген эмпирикалык изилдөөлөр

Автору жана жылы	Статистикалык маалыматтар	Өлкө
Кейнстик көз карашка туура келүүчү изилдөөлөр		
Ali F. Darrat (1988)	1960–1984, чейректтик берилиштер	АКШ
Zietz жана Pemberton (1989)	1972:4-1987:2, чейректтик берилиштер	АКШ
Rosenweig жана Tallman (1991)	1971–1989 чейректтик берилиштер	АКШ
Mohsen Bahmani–Oskooee 1989	1973-1985, чейректтик берилиштер	АКШ
John D. Abell (1990)	1979-1985, айлык берилиштер	АКШ
Daniel David Banchman (1992)	1974-1988 чейректтик берилиштер	АКШ
Selahattin Dibooglu (1994)	1957-1992, чейректтик берилиштер	АКШ
Colm Kearney жана Mehdi Monadjami (1989)	1972:01-1987:04, чейректтик берилиштер	Канада, АКШ жана Европа мамлекеттери
Ahmad Zubaidi Baharumshah, Evan Lau жана Ahmed M. Khalid (2005)	1976–2000 чейректтик берилиштер	Индонезия, Малайзия, Филиппин, Тайланл
Ahmed M. Khalid жана Too Wee Guan (1996)	Өнүккөн өлкөлөр үчүн 1950-1994, башкалар үчүн 1955-1993, жылдык берилиштер.	АКШ, Англия, Франция, Канада, Австрия, Индия, Индонезия, Пакистан, Египет, Мексика.
George A. Vamvakias (1999)	1948-1994, жылдык маалымат	Греция
Alper Yılmaz (1993)	1987-1992, айлык берилиштер	Түркия
Ahmet Zengin (1999)	1987-1998, кварталдык берилиштер	Түркия
Elif Akbostancı ve Gül Ipek Tunç (2002)	1987-2001, жылдык берилиштер	Түркия
Fatih Yücel, Ahmet Yılmaz Ata (2003)	1975-2002, жылдык берилиштер	Түркия
Ahmet Ay, Zeynep Karaçor, Mehmet Mucuk, Savas Erdogan (2004)	1992-2003, айлык берилиштер	Түркия
Elmas Yıldız (2006)	1994:1–2005:3, кв. берилиштер	Түркия
Utku Utkulu (2003)	1950-2000, жылдык берилиштер	Түркия
BINHAN (2002)	1980-2001-жылдар аралыгы, жылдык берилиштер	Түркия
Leonardo Bartolini and Amartya Lahiri (2006)	1972-2003	ОЕСДнин 18 мүчө өлкөсү үчүн
Chowdhury жана Saleh (2007)	1970-2005	Шриланка
Kim ve Kim (2006)	1970-2003	Корея
Рикардонун көз-карашына ылайык жыйынтыкка келген эмпирикалык изилдөөлөр		
Paul Evans (1988)	Кросс-секциялык маалымат	АКШ
Dewald жана Ulan (1990)	1954-1987, жылдык берилиштер	АКШ
Haug (1990)	1929-1985 жылдык берилиштер	АКШ
Faik Bilgili жана Emine Bilgili (1998)	1975-1993 жылдык берилиштер	АКШ, Сингапур, Түркия

Булактар: 1) **Pelin VAROL İYİDOĞAN** “Merkez ve Doğu Avrupa Ülkelerinde Bütçe Dengesi ve Cari İşlemler Dengesi İlişkisi: Ekonometrik Bir İnceleme” *Maliye Dergisi*, Sayı 164, Ocak-Haziran 201, s. 89.
2) **Yeliz DANIŞMAN**, *İKİZ AÇIKLAR VE DOĞRU MAKROEKONOMİ POLİTİKASI SEÇİMİ*, mesleki yeterlilik tezi, Ankara-2009, s. 34.

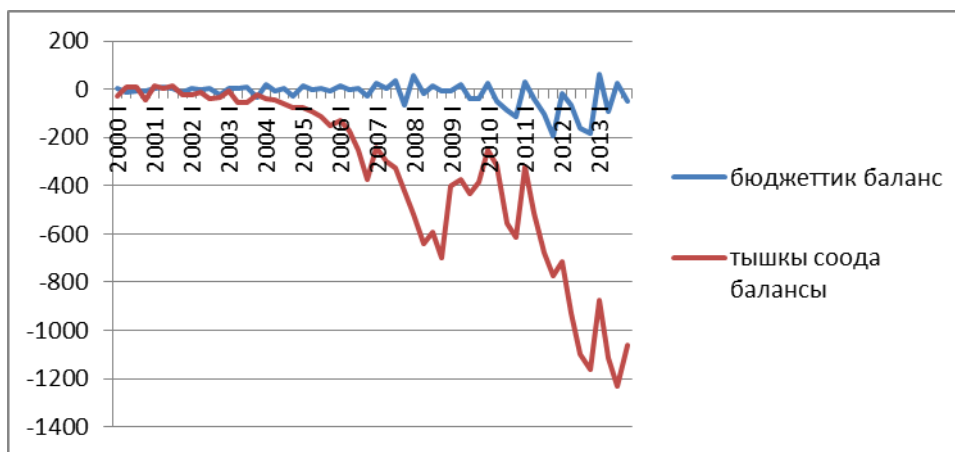

Рис. 2. Бюджеттик жана тышкы соода баланстары (2000-2013-жж, кварталдык берилиштер, млн. АКШ доллары менен)

Булак: Кыргыз Республикасынын статистикалы комитети, www.stat.kg

Ал эми 2010-жылдан тарта бул 2 дефициттин бирдей кыймылда болгондугун, башкача айтканда бюджеттик баланс сызыгы төмөн түшкөн учурларда ага апраллелдүү түрдө тышкы соода балансы дагы төмөн түшкөндүгүн, бирок бюджеттик дефициттер салыштырмалуу азыраак төмөндөгөндүгүн байкоого болот. Демек бул эки дефицит арасында байланыштын болушу толугу менен ыктымал.

3. Кош дефицит гипотезасын регрессиялык ыкманын негизинде тестирлөө

Регрессия өзгөрүүчүлөр арасындагы байланыштарды өлчөө максатында колдонулат. Жөнөкөй түз регрессия нормалдуу таралган, убакыт сериялары болсо бирдей аралыктарда топтолгон эки өзгөрмө арасында түз байланыш бар же жок экендигин аныктайт. Регрессиялык анализ үчүн керектүү бюджеттик дефицит (BD) жана тышкы соода балансы дефицити (TD) 2000-2013-жылдар аралыгы үчүн кварталдык берилиш түрүндө Улуттук статистика комитети жана Улуттук банктын маалымат базаларынан топтолуп, млн АКШ долларына айландырылды.

Стационардуу эмес өзгөрмөлөр менен ишөө жалган регрессияга, тактап айтканда туура эмес жыйынтыка жол ачкандыктан убакыт сериялары менен иштөөдө берилиштердин алгач стационардаштыруу/турукташтыруу керек. Ал үчүн топтолгон маалыматтар кварталдык берилиштер болгондуктан алгач жасалма өзгөрмөлөрдүн негизинде мезгилдик термелүүлөрдөн арылтылды. Андан соң жалган регрессиялык байланыш маселесинен кутулуу үчүн ар бир өзгөрмөнүн стационардуулуктун текшетиүү максатында берилиштердеги автокорреляцияны эске алуучу Кеңейтилген Дики-Фуллер (ADF) тести жана ошондой эле берилиштердеги гетероскедастикалдуулукту эске алуучу Филлипс-Перрон (PP) бирдик тамыр тесттери жасалды (табл. 2). Берилиштер терс санда болгодуктан логарифмалары алынган жок, буга байланыштуу регрессиянын жыйынтыгы бирдик өзгөрүүлөрдү чагылдырат.

Бул регрессиялык байланыш бизге аталган эки дефицит арасында түз байланыш бар экендигин көрсөтүүдө. Жыйынтыка ылайык эгер бюджеттик дефицит бир АКШ долларына өстүрүлө турган болсо, тышкы соода дефицити 0,83 долларга өсө тургандыгын түшүндүрөт. Бул биздин экономиканын тыштан карыз алуу, мамлекеттик баалуу кагаздарды чыгаруу аркылуу тапкан каражаттарынын 83%ы кайра эле импортко жумшалып жаткандыгын, экономиканын канчалык деңгээлде импорттон көз каранды абалда тургандыгын көрсөтөт. Экинчиден регрессиянын $r^2 = 0.15$ болушу бюджеттик дефициттердин тышкы соода дефицитиндеги өзгөрүүлөрдүн 15%дык бөлүгүн гана түшүндүрө ала тургандыгын көрсөтүүдө.

Таблица 2 – Бирдик тамыр тесттеринин жыйынтыктары

Өзгөрмөлө p	ADF тестинин			PP тестинин жыйынтыктары		
	Константа бар, тренд жок	Константа жана тренд бар	Константа да, тренд да жок	Константа бар, тренд жок	Константа жана тренд бар	Константа да, тренд да жок
BD	-4,98 (0)*	-6,07 (0)*	-5.04 (0)*	-5.28 (4)*	-6.12 (3)*	-5.33 (4)*
TD	-0.29 (0)	-2.82 (0)	-0.33 (0)	-0.12 (4)	-2.82 (0)	-0.34 (1)
Δ TD	-6.91 (1)*	-7.01 (1)*	-7.04 (0)*	-7.24 (4)*	-7.27 (6)*	-7.04 (1)*

* - 1%, ** - 5% ve *** - 10% стационардуулук шарттары камыз болгон ишеним деңгээлдерин көрсөтөт.
MacKinnon критикалык чоңдуктары Eviews 7 эконометрикалык пакеттик программа тарбынан автоматтык түрдө берилет.
Кашаа ичиндеги көрсөткүчтөр оптималдуу кечигүү узундуктарын берет.
Оптималдуу кечигүү узундуктары Schwarz маалымат критерийлерине карата белгиленди жана максимум кечигүү узундугу 5 деп алынды.

$$\Delta TD = -16.18 + 0.83 * BD$$

Стандарттык четтөө (12.2241) (0.2696)

t стат. чоңдуктары (-1.3235) (3.0778)

$$r^2 = 0.15$$

F стат.=9.47 ыктымалдуулугу (F stat.)=0.003

Регрессиондук моделдин ишенимдүүлүгүн көрсөтүүчү калдыктардагы автокорреляцияны текшерүү үчүн LM тести, калдыктардын нормалдуу таркалышы тести, өзгөрүүчү вариация тести, моделдин жалпысынан маанилүүлүгүн көрсөтүүчү Ramsey RESET тести жана да берилиштердеги структуралык өзгөрүүлөрдү текшерүүчү CUSUM тесттери түзүлгөн модельдин жана эсепөөнүн жыйынтыктарынын ишенимдүү экендигин далилдөөдө. Ал эми жогорудагы модельдеги өзгөрмөлөрдүн орундарын алмаштыруу менен тышкы соода дефициттеринин бюджеттик дефициттерге таасирин караганыбызда Ramsey RESET тести модельдин туура эмес түзүлгөндүгүн көрсөттү, демек, тышкы соода балансы дефицити бюджеттик дефициттин фактору эмес.

4. Жыйынтык жана сунуштар

Анализ жыйынтыктары бюджеттик дефициттин канчалык көп бөлүгү тышкы соодага жумшалып жатса да тышкы соодага таасир эткен башка факторлор дагы бар экендигин, бирок кош дефицит гипотезасы тарабынан караганыбызда бул регрессиондук модель «бюджеттик дефицит тышкы соода балансы дефицитинин өсүшүнө себепчи болот» деген Кейнстик көз караштагы гипотезанын Кыргызстан экономикасы үчүн туура экендигин далилдөөдө. Буга байланыштуу мамлекет тарабынан бул эки дефицитти оңдоо максатында бюджет-салык саясатынан тышкары, активдүү тышкы соода саясатын да колго алуусу зарыл.

Бюджеттик дефициттерди төмөндөтүү максатында, биринчиден, мамлекет бюджет – салык саясатынын эффективдүүлүгүн жогорулатууга, анын ичинде салыктык жүктөрдүн оптималдаштыруусуна көңүл бөлүүсү зарыл. Экинчиден, антикоррупциондук жана антимонополдук уюмдардын ишмердүүлүгүн жакшыртуу керек, себеби белгилүү болгондой Кыргызстан көмүскө экономика жана коррупция деңгээли боюнча дүйнөдөгү эң жогорку көрсөткүчтүү мамлекеттердин катарына кирет. Бул көрсөткүчтөрдү төмөндөтүү аркылуу мамлекеттик бюджетке олуттуу киреше алып келүүгө болот.

Тышкы соода дефицитин жакшыртуу максатында люкс товарларга кошумча нарк салыгын өстүрүү менен бирге өндүрүшкө керектүү технология жана жабдыктардын өлкөгө киришине стимул берүү керек.

- 1.Makin, A. J. (2002), *International Macroeconomics*, London: Pearson Education.
- 2.Anoruo, E. ve S. Ramchander (1998), “**Current Account and Fiscal Deficits: Evidence from developing Economies of Asia**”, *Journal of Asian Economics*, volume: 9, No: 3, ss. 487-501.
- 3.Robert A. Blecker (1992), “**Beyond The Twin Deficits: A Trade Strategy for the 1991s,**” Economic Policy Institute, U.S.A.
- 4.Binhan (2002), “**İkiz Açık Teorisi: Türkiye’nin 1980-2001 Dönemi Bütçe Açıkları ve Dış Ticaret Açıkları Üzerine Bir Nedensellik Araştırması**”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 41.Seri, ss.139-152.
- 5.Öniş, Ziya (1989), “**Türkiye’de Dış Borç Politikaları ve Dış Borç Sorunu 1980-1988**”, İstanbul, ITO Yayın No: 1989-33.
- 6.Bernheim, B. Douglas (1989) “**A Neoclassical Perspective on Budget Deficits**”, *The Journal of Economic Perspectives*, Vol.3, No: 2.
- 7.Barro, R. J. (1974), “**Are government bonds net wealth?**”, *Journal of Political Economy*, volume: 82, No: 6, ss. 1095-117.
- 8.Bernheim, B. D. ve K. Bagwell (1986), “**Is Everything Neutral?**”, Nber Working Paper, No: 2086
- 9.Dornbusch, Rudiger, Stanley Fisher, ve Richard Statz (2004) **Macroeconomics**, 9 th edition, Boston: McGraw Hill.
- 10.Bunchanan, James (1976) “**Kamu Borçlanması**”, түрк тилине котормосу: Haluk Tandircioglu, http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/diger_yazilar/tandircioglukamu-borclanmasi.pdf, (алынган дата 9 декабрь 2014).
- 11.İyidoğan, Pelin Varol (2013) “**Merkez ve Doğu Avrupa Ülkelerinde Bütçe Dengesi ve Cari İşlemler Dengesi Gelişimi: Ekonometrik Bir İnceleme**” *Maliye Dergisi*, Sayı 164, Ocak-Haziran, ss 82-98
- 12.Danişman, Yeliz (2009) **İkiz Açıklar ve Doğru Makroekonomi Politikası**
- 13.**Seçimi**, Mesleki Yeterlilik Tezi Ankara-2009, s. 34.